

A. M. АРХАНГЕЛЬСЬКА

Університет ім. Ф. Палацького в Оломоуці
м. Оломоуць, Чеська Республіка
Електронна пошта: alla_arkhanhelska@yahoo.com
<http://orcid.org/0000-0003-0699-3026>

ЛІНГВІСТИЧНІ Й ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ФЕМІНАТИВІВ: ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКА ПЕРСПЕКТИВА¹

Пропоноване дослідження присвячене проблемам лексикографічної презентації назв осіб жіночої статі у тлумачному вокабулярі в контексті стабілізації й унормування фемінативної підсистеми сучасної української мови. Розглянуто коло проблемних питань лексикографічної параметризації фемінативів у тлумачному словнику (фемінатив як повноправна одиниця реєстру словника — слово чи форма слова, його місце у словнику чи поза словником; відображення словотвірної похідності фемінатива; проблеми лексикографічної фіксації варіантності мовних позначень жінки; проблеми лексикографічного ремаркування) в проєкції на шляхи їх вирішення чеським та українським тлумачним словникарством. Зіставлено визначення й сутнісне наповнення лінгвістичних і технологічних засад словникового засвідчення фемінативів у баченні чеської та української теоретичної і практичної лексикографії. Детально проаналізовано концептуальні засади створення «Академічного тлумачного словника сучасної чеської мови» (ASSČ) та місце в ньому фемінативів з увагою до принципів і способів їх словникової фіксації у чеській лексикографічній традиції (окрема чи пригніздована одиниця словникового реєстру, відображення її словотвірної похідності). Розглянуто можливості, надані друкованою та електронною версіями ASSČ, вказано на цінність та дослідницькі можливості «Мовного інтернет-довідника» (IJP) як словника активного типу, створеного на підставі «Академічного довідника з чеської мови» (APČJ), в якому враховано актуальні процеси мовної динаміки з оцінкою їх результатів. Акцентовано на відображенні в чеському тлумачному словникарстві тих аспектів лексикографування назв жінки, що є сумірними чи кореспондують з українськими фемінативами, на можливостях урахування напрацьованих чеських словникарів з метою належного сутнісного наповнення теоретичних засад і оптимізації практичних питань їхнього засвідчення в українській тлумачній лексикографії.

Ключові слова: фемінатив, українська та чеська тлумачна лексикографія, одиниця реєстру словника, словникова параметризація, чеська традиція лексикографування фемінативів, зіставний аналіз.

¹ Статтю створено за сприяння Фонду на підтримку наукових досліджень в Університеті ім. Ф. Палацького в Оломоуці (проєкт «Гендерно чутливе реформування слов'янських мов крізь призму лінгвоекології» FPVČ 2022/01).

Одним з найвагоміших важелів стабілізації й унормування оновленої системи найменувань жінки як соціально активної особи є лексикографічна презентація фемінативів у тлумачному словнику: саме за ним визначають рівень унормованості й кодифікованості літературного стандарту, його стильової й стилістичної диференціації. Академічний тлумачний вокабуляр у своєму реєстрі документує «прописку» фемінатива як одиниці системи мови (вже закоріненої у ній, ревіталізованої чи усталеної новітньої назви) в сукупності її граматичних, семантичних, дериваційних, стилістичних, стильових, часових, фреквенційних, оцінних тощо характеристик. У питанні, як саме й на яких підставах різні типи назв особи жіночої статі повинні залучатися або не залучатися до реєстру тлумачного вокабуляра, слід спиратися на чітко сформульовані й узгоджені лінгвістичні й технологічні засади їхнього лексикографічного опису.

Як відомо, у багатьох слов'янських мовах творення парних іменників жіночого роду обмежене цілим комплексом мовних і позамовних чинників. У цьому плані особливе місце належить чеській мові, у якій творення потужних корелятивів є явищем регулярним і послідовним, підтриманим давньою і своєрідною мовною традицією [Архангельська 2019 : 337–351], зокрема й більш тяглюю, ніж в українській лексикографії, практикою їхнього залучення до словників тлумачного типу, починаючи від 1935 р. (PSJČ).

До зіставного аналізу лінгвістичних і технологічних засад лексикографування чеських та українських фемінативів нас спонукало практично рівноважне в часі видання концепції Академічного тлумачного словника [Лінгвістично-інформаційні студії 2018; Kapitoly z koncesse...2016] та оприлюднення упродовж останнього десятиліття частини його реєстрових матеріалів українськими та чеськими лексикографами. Тож спробуємо простежити місце фемінативів у національних лексикографічних парадигмах ХХІ ст., знайти точки дотику й виявити ті напрацювання чеських лексикографів, які б спонукали українських словників до чину «і чужому научайтесь».

Попри широкий спектр спеціальних досліджень різних питань формування й унормування українського фемінінного лексикону², реальним проблемам їхньої презентації у тлумачній лексикографії³ присвячено небагато розвідок, виконаних з урахуванням реальних фактів, засвідчених у тлумачних словниках, що створені українськими лексикографами [Архангельська 2022а; 2022б]. Перші праці, у яких порушено питання лексикографічної параметризації фемінативів, належать представницям феміністично зорієнтованого бачення місця назви жінки у тлумачному вокабулярі. Їхні автори зосереджують увагу головно на констатації неналежної присутності назв соціально активної особи жіночої статі в реєстрах тлумачних словників та тогочасному Державному класифікаторі професій, домінуванні гендерного чинника в лексикографічному їх описі, натомість реальні мовознавчі

² Див. найповніший огляд досліджень цього питання у списку літератури найновіших у часі монографічних праць [Брус 2019а : 356–404; Архангельська 2019 : 380–414].

³ У цій статті зосередимося лише на словниках тлумачного типу. Характеристика й параметризація словникового опису фемінативів у двомовних і аспектних словниках порівняно з тлумачними різняться (див.: [Архангельська 2019, 2021; Томіленко; Брус 2019б; Синчак]), відтак мали б стати об'єктом окремого зіставного аналізу.

та лексикографічні проблеми фіксації у словниках, як і проблеми узуальності й нормативності фемінізованих агентивно-професійних назв осіб жіночої статі, розглядають без глибокого комплексного аналізу і пошуку шляхів їх вирішення [Пузиренко 2001; 2005; 2011; 2012]. Лише принагідно до проблем тлумачного лексикографування фемінативів з гендерного погляду звертаються М. Гінзбург і Т. Космеда [Гінзбург; Космеда]. Подібний підхід (щоправда, з позицій лінгвістики) представлений у дослідженні М. Брус, де увагу зосереджено на засадах укладання спеціального історичного словника найменувань жінок з принагідними спостереженнями й, на жаль, не завжди достатньо аргументованими узагальненнями щодо окремих питань опису фемінативів у тлумачному словникарстві [Брус 2022].

Практична відсутність подібного роду праць (як лінгвістично, так і гендерно зорієнтованого характеру) в чеському науковому дискурсі має свої пояснення. У чеській мові похідний фемінатив як моцїйний корелят практично завжди відрізняється від вихідного маскулінізма лише доданою семою фемінінності (модифікація, за М. Докулїлом), у незначній частині випадків жіноча й чоловіча назви різняться лише семантично за стилїстичної, стильової та прагматичної рївнозначності. Чеська лексикографія чїтко окреслила місце фемінатива у словнику та характер сегментів його словникового опису, лїнгвістична й лексикографїчна параметризація виявляє розбїжності лише у планї об'єктивації їхньої словотвірної похїдності, тож єдиною проблемою для чеського тлумачного словникарства лишається залучення / незалучення до реєстру словника застарїлих, новїтнїх і нечисленних спїльнооснївних варїантів фемінативів, утворених від запозичених чоловічих родо-особових назв [Архангельська 2019; Jarošová]. Представницї ж чеської гендерної лїнгвістики поки що не помітили у практицї лексикографування фемінативів чогось такого, що б вимагало їхнього втручання й негайного «викорїнення» з метою гендерно чутливого реформування чеської мови на цьому сегментї номїнативної підсистеми.

Питання лексикографїчної параметризації фемінативів у словниках української мови тлумачного типу чїтко окреслюється колом чотирьох базових проблем, бїльшою чи меншою мїрою розв'язаних та узгоджених з погляду лїнгвістичних і технологїчних констант їх словникового засвідчення: 1) фемінатив як повноправна одиниця реєстру тлумачного словника (фемінатив: окреме слово чи форма слова; його місце у словнику чи поза словником); 2) узгодження лїнгвістичних і технологїчних засад вїдображення словотвірної похїдності фемінатива у тлумачному лексиконї; 3) проблеми лексикографїчної фіксації варїантності мовних позначень жїнки і 4) лексикографїчного ремаркування одиниць фемїнінного лексикону [Архангельська 2022a]. У розв'язаннї кожної з них може стати бїльшою чи меншою мїрою корисним досвїд чеських словникарїв.

Почнемо з принципїв і засад, що визначають місце фемінатива у словнику й параметри його опису. У теоретичних і технологїчних засадах української тлумачної лексикографїї [Лїнгвістично-їнформаційнї студїї : 100–101] фемінативам присвячено три з половиною рядки: «Іменники жїночого роду, що походять вїд їменникїв чоловічого роду переважно на означення виду занять або зовнїшностї, тлумачаться за формулою: КРАВЧІНІЯ ... **Жїн. до** кравець; ШВЕЙНИЦІЯ ... **Жїн. до** швейник; КАРЛИЦІЯ ... **Жїн. до** карлик 1; карличка». Порївняння цього пояснення щодо тлумачення фемінатива з їншим поясненням у передмовї до СУМ-20, вїданого в 2010 р. («Похїднї

іменники жіночого роду, утворені від іменників чоловічого роду, тлумачаться через відповідні слова за формулою: АКРОБАТКА... **Жін.** до акробат; РОБІТНИЦЯ... **Жін.** до робтник 1, 2, 4.») (СУМ-20: 15), в уважного читача викликає слушне запитання: чому в першому поясненні (пізнішому в часі) парні іменники жіночого роду звужено до іменників «жіночого роду, що походять від іменників чоловічого роду переважно на означення виду заняття або зовнішності», тож як тоді тлумачаться численні фемінативи, що позначають жінку за іншими, ніж означення виду заняття і зовнішності, ознаками? Адже в передмові до СУМ-20 коло фемінативів, ідентифікація яких хоч якось прописана, є ширшим, проте так чи так обмеженим лише чоловічою моцією.

Ще одна ремарка у виданих 2018 р. лексикографічних студіях стосується так званих демографічних найменувань, зокрема й осіб жіночої статі: «Окрему групу становлять словникові статті з реєстровим іменником у множині на позначення назви народу, народності, етнічної групи і т. ін., а суб'єкти такої єдності, представлені іменниками в чоловічому та жіночому роді однини або лише в чоловічому, подаються в дужках з відповідними ремарками: **АВА́РЦІ**, ів, мн. (одн. аварець, рця, ч.; **аварка**, и, ж.). **БОЛГА́РИ**, а́р, мн. (одн. болгарин, а, ч.; **болга́рка**, и, ж.). **ВАРЯ́ГИ**, ів, мн. (одн. варяг, а, ч.)» [Лінгвістично-інформаційні студії : 128]. У передмові до СУМ-20 ця заувага відсутня (СУМ-20 : 15). Додамо, що в засадах лексикографічного опису реєстрових одиниць тлумачного словника української мови лексико-семантична група назв осіб, зокрема й жіночої статі, не виокремлена [Лінгвістично-інформаційні студії : 110–111].

В українському тлумачному словникарстві фемінатив традиційно має статус слова як окремої одиниці словникового реєстру⁴, хоча на цій ділянці фемінативної підсистеми теорія мовознавчого і словникового його опису вступає в певні суперечності з практикою уніфікованого підходу до визначення їхнього «слівного» словникового статусу. Прикметно, що раніше дослідники, намагаючись знайти відповідь на це питання, керувалися головним чином фактами мовної реальності (співвідношенням формального та семантичного плану фемінатива та вихідного для нього маскулінізма, нерівноважністю співвідношення за родо-статевою ознакою релятивних (зокрема й гетеронімних) та кваліфікативних найменувань особи жіночої статі) [Тараненко; Архангельська 2022a], натомість гендерна лінгвістика сприймає статус фемінатива як форми слова дискримінувальним і наполягає на потре-

⁴ За СУМ-20, і в разі збігу значень маскулінізма й похідного фемінатива: «**АЛКОГО́ЛІК**, а, ч. Хто хворіє на алкоголізм, п'яниця, **АЛКОГО́ЛІЧКА**, и, ж. **Жін.** до алкоголік»; у разі незбігу: «**АКУШЕ́Р**, а, ч. Фахівець з акушерства, **АКУШЕ́РКА**, и, ж. Жінка зі спеціальною медичною освітою, яка надає медичну допомогу при пологах»; у разі часткового збігу: «**КА́РЛИЦЯ**, і, ж. Жін. до карлик 1; **карличка**», «**КА́РЛИЧКА**, и, ж., рідко. **Те саме**, що **ка́рлиця**» чи обмежень у вживанні: «**МАТЕМА́ТИК**, а, ч. Фахівець із математики // Той, хто добре знає математику // Учитель, викладач математики», **МАТЕМА́ТИЧКА**, и, ж., розм. Жін. до **математи́к**». Як форми слова в межах словникових статей відповідних прикметників у СУМ-20 подано лише неповні субстантивати *молода, наречена, стара* тощо. У цьому зв'язку не цілком аргументованим видається твердження М. Брус: «У ХХ ст. для опису фемінітивної лексики не використано традиції давньої української лексикографії, а встановлено нові правила, за якими дотепер назви жінок мають статус не самостійної реєстрової одиниці, а вторинної, значення якої протрактовано здебільшого через значення відповідника чоловічого роду» [Брус 2022 : 13].

бі вважати його окремим словом як фактом мовного (й лексикографічного) урівноправнення жінки з чоловіком. Тим більш неочікуваним для багатьох дослідників, які проголошують чеську мову з її регулярною словотвірною фемінізацією за безумовний зразок для наслідування українцями (мовляв, у них все це є, а ми що, гірші?), виявиться зіставлення словникового статусу й словникового опису фемінатива у традиції чеської лексикографії.

Так, видана в 2018 р. концепція «Академічного тлумачного словника сучасної чеської мови» (ASSČ) [Kapitoly z koncepce... 2018] по суті відрізняється увагою до лексикографічної параметризації фемінативів (можливо, саме через їхню регулярність, усталеність, закоріненість і реальну загальноновживаність⁵ у чеській мові). У передмові до концепції ASSČ, працю над яким розпочато в 2012 р., його позиціоновано як «новий тлумачний словник сучасної чеської мови», створений за принципом академічного словника й зорієнтований на активний словниковий запас, актуальний у комунікації, — від 1945 року й до сьогодні.

У концепції створення ASSČ фемінативам присвячено окремий підрозділ⁶: «19. Опрацювання специфічних груп реєстрових одиниць. 19. 3. Назви осіб. 19. 3. 2. Лексикографічне опрацювання парних іменників жіночої статі в Академічному словнику сучасної чеської мови». У підрозділі чітко прописано, які фемінативи подаватимуться у словнику не окремим словниковим гаслом, які — окремим. Перш ніж перейти до зауважень щодо статусу фемінатива як окремого словникового гасла в реєстрі ASSČ, звернімося до традиції лексикографування парних іменників жіночого роду в тлумачних словниках чеської мови ХХ ст. У передмові до концептуальних засад створення ASSČ зазначено, що його укладачі спираються на традицію тлумачної лексикографії⁷, сформовану від першого в часі тлумачного словника чеської мови PSJČ (1935–1957), не академічного, а скоріше тлумачного дескриптивного типу. Прикметно, що PSJČ, продовжуючи традиції відображення назв осіб жіночої статі в словниках старочеської мови⁸, послідовно подає всі словникові гасла як самостійні. Тож у ньому (першому і єдиному зі словників чеської мови тлумачного типу) фемінатив реально мав лексико-

⁵ На відміну від української мови, в якій критерій загальноновживаності кореспондує лише з частиною фемінативів, що набули статусу стилістично й стильово нейтральних і подаються тлумачними словниками без обмежувальних ремарок [Архангельська 2019 : 103–112]. Пор.: «Фемінативи, які функціонували впродовж ХХ ст. (уведені чи невведені до тодішніх видань), співвідносні зі стилістично нейтральними назвами чоловічого роду, є складниками загальноновживаної, а не стилістично забарвленої лексики...» [Брус 2022 : 17].

⁶ Див.: Machálková L., Procházková B. 19. Zpracování specifických skupin. 19.3 Názvy osob. 19.3.2 Zpracování přechýlených názvů v ASSČ [Kapitoly z koncepce... : 189–191]. У чеському мовознавстві на позначення процесу творення парних іменників жіночого роду усталився термін *přechýlování*. Латинський термін *moce*, пор. укр. *моці́ні* кореляти, *моці́ї* (Н. Ф. Клименко), у чеській дериватології неживаний. На позначення результатів творення парних іменників жіночого роду усталеним є термін *přechýlené jméno*, скорочено *přechýl*. (також і *přechýlené názvy*, *názvy ženských osob*).

⁷ При цьому наголошено, що ASSČ, четвертий у ряду тлумачних вокабулярів чеської мови, є своєрідним лексикографічним виданням, яке відображає стан сучасної чеської мови і рівень актуального лінгвістичного пізнання, зокрема й теорії синхронної тлумачної лексикографії [Kapitoly z koncepce... : 9].

⁸ Див.: Старочеські словники . URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

графічний статус самостійної реєстрової одиниці, щоправда, з вказівкою на відмаскулінну похідність:

«*f. k* (= Жін. до): **skladatel**, -e m. 'kdo skládá, tvoří hudební dílo', **skladatelka**, -y f. *k skladatel*; **prodavač**, -e m., 'kdo se zabývá z povolání prodejem něčeho buď samostatně, nebo v něčích službách', **prodavačka**, -y f. *k prodavač*; **Pražan**, -a m. (pl. -ě), 'rodák z Prahy; obyvatel Prahy', **Pražanka**, -y f. *k Pražan*. **Pražák**, -a m. *hovor.* 'rodák z Prahy, obyvatel Prahy, Pražan'. **Pražáčka**, -y f. *k Pražák*; *ob.* **Pražanka**; **chytrák**, -a m., 'chytrý člověk (op. hlupák)', **chytračka**, -y f. *k chytrák*».

Наступний у часі словник SSJČ (1960–1971)⁹ позиціоновано як академічний словник тлумачного типу, у якому мінімалізовано¹⁰, хоча й використано спосіб так званого пригніздування в чітко окресленій групі мовних одиниць, з-поміж яких на першому місці опиняється численна група парних іменників жіночого роду. Тому словотвірний фемінатив в одних випадках виявляється пригніздованою, а не окремою одиницею реєстру словника («**skladatel**, -e m. (**skladatelka**, -y ž.) 1. 'kdo skládá, tvoří hudební dílo; komponista' 2. řídč. 'kdo skládá, tvoří slovesné dílo; autor I'3. 'šach. kdo tvoří šachové úlohy n. studie; komponista'; **jezdec**, -dce m. (živ.) (**jezdyně**, -ě ž., 2. mn. -yň, -yní) 'kdo jezdí, jede na koni n. řídč. na nějakém vozidle'») із поданням варіантних маскулінізмів та фемінативів в одному гаслі за горизонталлю: *Pražan, Pražanka, Pražák, Pražáčka*. В інших випадках (за незбігу семантичної структури) фемінатив подано або окремою реєстровою одиницею («**kloboučník**, -a m. (6. mn. -cích) 'kdo vyrábí n. prodává klobouky', **kloboučnice**, -e ž. 1. *ke kloboučník* †2. *ob.*, 'žena kloboučníka'»), або і пригніздованою, і окремою («**bednář**, -e m. (**bednářka** v. t.) 'výrobce dřevěných nádob', **bednářka**, -y ž. (2. mn. -řek) 1. *k bednář* 2. *ob.* 'žena bednáře'»). Самостійними словниковими гаслами SSJČ подає відфемінінні деривати: «**vdova**, -y ž. 'žena, již zemřel manžel', **vdovec**, -vce m. 'muž, jemuž zemřela manželka'». Прикметно, що пригніздованими, а не самостійними одиницями реєстру в SSJČ виявилася лєвова частка чеських фемінативів як парних іменників жіночого роду, утворених за традицією регулярності і послідовності від їхніх чоловічих родо-особових панданів або окремих їх значень.

Новим у чеській тлумачній лексикографічній парадигмі в XXI ст. є ASSČ¹¹, укладачі якого задекларували продовження традицій ідентифікації одиниць словника, зокрема й фемінативів, засвідчених у SSJČ (додамо — з незначними змінами). Тож, за концепцією ASSČ, моцінні кореляти, які є найвиразнішою групою найменувань осіб жіночої статі, мають статус дериватив від чоловічих родо-особових назв, утворених за допомогою фемінізувального форманта. В одиничних випадках моцінний корелят чоловічого роду є фактом відфемініної деривації. Моцінні кореляти в ASSČ представлені як одиниці, пригніздовані до словникового гасла твірного слова, і як самостійні реєстрові одиниці. У разі, якщо фемінатив — кількаслівне найменування,

⁹ Див. також концептуальні засади укладання цього словника [Směrnice : 56].

¹⁰ Методом гніздування опрацьовано у словнику лише деякі регулярно утворювані лексичні типи, з-поміж яких на першому місці є моцінні кореляти жіночого (дуже рідко — чоловічого) роду.

¹¹ Станом на 20.10.2022 оприлюднено матеріали на літери А–Е. Словник має паперову та електронну версії, у яких словникові гасла різняться візуально з технологічних причин [Kapitoly z koncepcie... : 30–32].

воно подається з тлумаченням чи без нього в ілюстративній частині відповідного словникового гасла (гасел) опорного компонента (компонентів).

Як пригніздовані (у межах словникового гасла чоловічого родо-особового найменування), а не самостійні (окремі) одиниці словникового реєстру в ASSČ подано фемінативи в разі, якщо структура пригніздованого слова а) збігається з семантичною структурою маскулінного найменування (з додаванням лише семи жіночої статі, маркер *přechýl.*): «**badatel**, -e m., 'kdo bádá...'¹² ► **badatelka**, ž. *Přechýl*¹².»; б) відповідає лише окремим значенням маскулінного найменування (так само з додаванням лише семи жіночої статі до окремих значень із вказівкою на словотвірну похідність *přechýl. k 1*; *přechýl. k 2* і т. д.): «**brigádník** m. živ. 1. 'pracovník, často student, zaměstnaný formou brigády 4 (pracovního poměru)'. 2. 'účastník brigády 3 (dobrovolné práce)' ► **brigádnice** ž. *přechýl. k 1.*)»¹³. Відповідно до практики лексикографування чеських фемінативів за умови їх пригніздування укладачі словника не наводять фактів, які виявляють збіги з маскулініними назвами (вимова, граматична характеристика (крім іншого родового значення), походження, принагідно — валентність, а також стилістичний і професійний кваліфікатори). Для розуміння того, наскільки кореспондують між собою чеські й українські фемінативи і чи можна за бажанням перенести в українську фемінінну систему те, що є в чехів, а в нас відсутнє, важливо усвідомити: у чеській мові, на відміну від української, фемінатив і вихідний для нього маскулінізм завжди мають рівнозначні обмежувальні словникові ремарки, зокрема стилістичні чи стильові, часові, регіональні, прагматичні тощо. Відмінності можуть стосуватися лише доданої семи фемінінності й відповідної ономасіологічної характеристики: у пригніздованих фемінативах — модифікаційної (за М. Докуліллом). І лише у випадку, якщо якісь із названих вище параметрів маскулінізма та фемінатива різняться, на них вказано: «**babysitter** [bejbisitr] m. živ. × **babysitterka** [bejbisiterka] ž.»¹⁴. Як пригніздовані одиниці в ASSČ залишено фемінативи-субстантивати: «**dotázaný**, **dotazovaný** -ného m. živ. 'osoba odpovídající na otázky kladené při rozhovoru nebo v dotazníku; syn. Respondent' ► **dotázaná**, ► **dotazovaná** -né ž. *Přechýl.*» [Kapitoly z konference...: 191]. Пригніздовані фемінативи зазвичай проілюстровано двома-трьома прикладами.

Статус самостійного словникового гасла фемінатив отримує в разі набуття ним лексикалізованого значення (відрізняється від значення вихідного маскулінного родо-особового найменування не лише семою 'жіноча стать'), напр.: «**císař I** m. živ. 'panovník monarchického státu s titulem nejvyššího stupně'. Цікаво, що в кінці словникової статті з заголовним словом-маскулінізмом **císař I** знаходимо лише вказівку на наявність опрацьованого вже як самостійне словникове гасло (а не пригніздованого й одночасно поданого окремим гаслом, як у SSJČ; див. **bednář** — **bednářka**) співвідносного фемінатива: *přechýl.* → **císařovna**. Далі фемінатив «**císařovna** 1. ž. *přechýl. k císař I*

¹² Позначку ► використано в разі демаскуліної похідності пригніздованого фемінатива.

¹³ Див., наприклад, повний вигляд словникової статті **akademik** ► **akademická** [URL: <https://slovníkcestiny.cz/heslo/akademik/0/5529>]. Прикметно, що від родо-особової назви *akademik*, яка в сучасній чеській мові має п'ять значень, корелят *akademická* засвідчено лише у двох (першого та третього).

¹⁴ З-поміж графічних позначок виявлено і таку: × , що позначає конкурентні номінації.

(panovník) 2. 'manželka císaře I (panovníka)'» подається як окреме словникове гасло вже без використання маркера словотвірної похідності модифікаційного характеру ►. У такому випадку як окремі одиниці реєстру в словнику постають андроніми й патроніми¹⁵, які попри загальну архаїзацію цієї групи модифікаційно-мутаційних назв жінки ще функціонують у сучасній чеськомовній комунікації: «**baronesa** [baronesa] (2. j. -sy) podstatné jméno rodu ženského (it.) histor. 'dcera barona I (příslušníka vyšší šlechty) • její titul': *Po svém otci získala šlechtický titul baronesa*».

Статус самостійного словникового гасла отримують відфемінінні деривати — чоловічі родо-особові назви, утворені від жіночих, яких кількісно незрівнянно менше: «**baletka** 'tanečnice baletu I (tance)' і **balet'ák** 'tanečník baletu I (tance)'» з приміткою у виносі, що такого роду одиниці можна кваліфікувати не лише як дефемінінну деривацію, але й розглядати як факт паралельної мотивації іменником *balet* [Kapitoly z koncese... : 190]. Проте подібні мотиваційні відношення в ASSČ, на жаль, жодною графічною позначкою не забезпечені. Окремими гаслами наведено назви самиць і назви недорослих істот: «**čárice** ž. 'samice čára'; **dobrmanka** ž. 'fena dobrmana'».

Питання варіантності та засад її відображення у словниковому реєстрі розглянуто в рубриці «4.2. Наведення варіантів реєстрового слова в ASSČ» [Kapitoly z koncese... : 33–34]. Тут звернено увагу на розуміння варіантності і синонімії, зокрема й словотвірної як однієї із засад залучення слова до реєстру словника¹⁶. Під варіантами укладачі розуміють семантично ідентичні одиниці за умови часткових формальних відмінностей (із зазначенням, що у словнику подано й деякі словотвірні варіанти, серед них — і словотвірні фемінативи на зразок **cvičenka**, **cvičenkyně**). Так, порівняно з SSJČ («**cvičenec**, -nce m. (**cvičenka**, -y ž.) 1. 'kdo provádí tělesné cvičení, chodí do cvičení': c-i tělovýchovných organizací †2. 'kdo se v něčem cvičí': pilnost jeho (pana učitele) c-ů (Něm.) *žáci*») в ASSČ додано варіанти, що є актуальними на сучасному етапі функціонування мови:

«**cvičenec** podstatné jméno rodu mužského životného 'kdo cvičí I (provádí tělesné cviky), zejména jako člen kolektivu' ► **cvičenka**, řidč. ► **cvičenkyně** podstatné jméno rodu ženského přechýl»¹⁷. Або навпаки, у SSJČ: «**básník**, -a m. (6. mn. -cích) (†**básnice**, -e, dnes **básnířka** v. t.) 1. 'tvůrce básní; slovesný umělec, spisovatel vůbec; poeta' 2. 'umělec vůbec; člověk silně obrazivosti'», натомість в ASSČ «**básník** 1. 'autor, tvůrce básní' 2. 'umělec, který vyniká mimořádnou obrazností, dokonalostí ve svých dílech' ► **básnířka** 1. přechýl. k 1. 2. přechýl. k 2.».

¹⁵ Андроніми (назви жінки за професією, родом діяльності, соціальним станом чи статусом, подекуди й за особовим іменем її чоловіка) і патроніми (назви недорослих, несамостійних дочок за професією, родом діяльності, соціальним станом чи статусом батька, рідко — за власним іменем титулованого батька) у чеській мові були так само поширені, як і в українській. Частина таких назв ще засвідчує SSJČ (1960–1971), проте більшість із них архаїзувалася і вийшла з активного вжитку, свідченням чого є їхня відсутність у ASSČ (*bednářka*, *bednářová*; *barvířka*; *cihlářová* та ін.).

¹⁶ У своїй концепції укладачі ASSČ спираються на розуміння варіантності в працях: [Filípec; Martincová; Jarošová].

¹⁷ Важливо, що в ASSČ на актуальній сторінці словникової ідентифікації фемінатива (разом з вихідним маскулінізмом або паралельно з твірним словом) надано можливість відразу зайти в реєстр SSJČ, порівняти, з'ясувати відмінності й простежити динаміку фемінативів як складників реєстру різних словників.

У разі наведення певної кількості варіантів укладачі звертають особливу увагу на їхню семантичну рівноцінність і наявні відмінності у сфері вживання, часовій характеристиці, частотності. Першим подається варіант без обмежень у вживанні і найчастотніший [Kapitoly z koncesce... : 34]. У цій частині засад створення ASSČ окремо не прописано, проте так само — окремим словниковим гаслом — у ньому подані, як і інші словотвірні синоніми, вертикальні різноосновні варіанти-синоніми разом з похідними від них фемінативами: «**bylinkář /bylinář I** 'kdo zná, pěstuje nebo sbírá léčivé byliny a užívá je k léčení' ► **bylinkářka** ž. přechýl. ► **bylinářka** ž. Přechýl.»¹⁸.

Словотвірні відношення (словотвірну похідність) між одиницями реєстру з огляду на фемінативи експліковано з використанням позначки ► у разі пригніздування: «**badatel** ► **badatelka** -lky (2. mn. -lek) ž. Přechýl». У засвідченні іншого, ніж чоловіча моція, типу похідності (кодеривація, паралельна деривація, жіноча моція) фемінативи подано різними словниковими гаслами без позначки ►. Уніфіковано в ASSČ подання демографічних назв і фемінативів цього типу зокрема; пор. у SSJČ: «**Anglie**, -e ž. 1. 'země v jižní části ostrova Velké Británie' 2. 'Velká Británie': politika A. po 2. světové válce; Angličan v. t., **Angličan**, -a m. (1. mn. -é) (**Angličanka**, -y ž.) 'příslušník anglického národa; obyvatel Anglie; Brit'», натомість у ASSČ: «**Angličan** podstatné jméno rodu mužského životného 1. 'obyvatel Anglie' 2. 'člověk pocházející z Anglie' 3. 'člověk hlásící se k anglické národnosti, příslušník anglického národa' 4. neofic. 'obyvatel Velké Británie • člověk pocházející z Velké Británie', syn. Brit ► **Angličanka** podstatné jméno rodu ženského 1. přechýl. k 1 2. přechýl. k 2 3. přechýl. k 3 4. přechýl. k 4; syn. Britka».

У концептуальних засадах ASSČ враховано й прописано принципи включення до словникового реєстру й кількаслівних моційних корелятив (найчастіше йдеться про назви за певним видом діяльності, за заняттями спортом; до ASSČ їх залучають і лексикографічно опрацьовують лише у випадку достатньої узуалізації) [Kapitoly z koncesce... : 190], напр.: *akrobatická lyžařka* вміщено у словникових гаслах **akrobatický**, **lyžařka**: «**akrobatický** příd. 1. (...) □ *akrobatický lyžař* 'závodník v akrobatickém lyžování'; *akrobatická lyžařka* přechýl.; **lyžařka** ž. přechýl.: (...) □ *akrobatická lyžařka*'».

Особливо варто відзначити «Предметний покажчик» [Kapitoly z koncesce... : 230–239], яким забезпечено текст концептуальних засад укладання ASSČ, де зафіксовано базові термінопозначення: «**пřechýlené jméno**, viz též přechýlený název; **пřechýlené sousloví**, viz též víceslovný přechýlený ženský název; **пřechýlený název**, viz též přechýlené jméno; **пřechylování**; **slovotvorná motivace**; **slovotvorná varianta**».

На сайті Інституту чеської мови Академії наук Чеської Республіки¹⁹ користувачеві надано унікальні можливості простежити динаміку слова, зокрема й фемінатива, за вільного доступу до електронних версій усіх академічних тлумачних словників чеської мови, починаючи від PSJČ, та словників старочеської мови. У разі, якщо фемінатив не увійшов до реєстру PSJČ через архаїзацію його значення, за пошуком слова (наприклад, *opílkyně*), користувач отримує інформацію, що слово в реєстрах старочеських словників²⁰ та PSJČ не засвідчене, проте відразу бачить фото всіх наявних рукописних

¹⁸ Детальніше див.: UPL: <https://slovníkcestiny.cz/heslo/bylinář/1/2537>.

¹⁹ URL: <https://ujc.avcr.cz/elektronicke-slovníky-a-zdroje/>.

²⁰ URL: https://ujc.avcr.cz/elektronicke-slovníky-a-zdroje/Starocesky_slovník.html.

карток з бази даних лексичного архіву, тексти яких фіксують уживання цього фемінатива у 1829 та 1869 роках.²¹

У випадку, якщо фемінатив (слово чи словосполучення) в ASSČ ідентифікувати немає змоги через неоприлюднення значної частини його реєстру, користувач може звернутися до матеріалів інтернет-довідника «Internetová jazyková příručka» (ІР) як словника активного типу. Працю над його створенням розпочато 2004 р., продовжено в рамках кількох проєктів. У 2009 р. ІР відзначено медаллю Міністерства освіти, молоді та спорту Чеської Республіки 1-го ступеня за вклад в оптимізацію вивчення рідної мови в усіх типах навчальних закладів. В інформації про нього²² зазначено, що це перший довідник із сучасної чеської мови такого типу, оскільки функціонує в «живому» режимі, тому може постійно розширюватися, уточнюватися й доповнюватися новими назвами. Містить (станом на 20.10.2022) 111 тис. словникових гасел. Його основою стали «Pravidla českého pravopisu» (РЧР), «Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost» (SSČ) з вибіркоким залученням гасел із словників іншомовних слів і неологізмів («Nový akademický slovník cizích slov» (NASCS), «Nová slova v češtině 1, 2» (NSČ) та одиниць, засвідчених у базі даних сегмента веб-сторінки «Jazyková poradna»²³ (щось на зразок мовних консультацій «Розмовляймо чеською правильно»). Окремими гаслами в цьому словнику вміщено передусім ті слова й вирази, які найчастіше викликають питання в користувачів або повторюються на сторінках «Jazykové poradny».

Структуру ІР творять словникова та довідкова частини. Словникова частина²⁴ подає лексикографічний опис реєстрової одиниці²⁵ із забезпеченням можливості безпосереднього доступу до всіх словників, що цю одиницю засвідчують, до Національного корпусу чеської мови (ČNK), електронної бази автентичних текстів, що уможлиблює оприявлення частотності слова чи виразу, його колокацій (з приміткою, що в цих даних можуть міститися відхилення від кодифікації). Зі словникової частини лексикографічного опису реєстрової одиниці в ІР як словнику-довіднику активного типу вилучено ті відомості (вимова, частиномовна характеристика, семантика тощо), які можна легко знайти в інших словниках, і залучено ті, які пов'язані з мовними змінами, що відбулися після видання цих базових словників або найчастіше викликають труднощі у користувачів. Довідкова частина²⁶ зорієнтована не на цілісний опис стану мовної системи, а на ті питання семантики й слововживання, які найчастіше є проблемними для користувачів²⁷. Найголовніше, що цей довідник містить найновішу інформацію, опрацьовану академічними вченими, отриману зі спеціальних мовних довідників, актуальних академічних граматик, спеціальних наукових праць з урахуванням чеських державних норм і фактів з бази даних «Jazykové poradny». Його укладачі наводять суперечливі погляди на окремі мовні явища, виявлені в сучасних

²¹ URL: <https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=opilkyně>.

²² O Internetové jazykové příručce. URL: https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_about.

²³ Jazyková poradna. URL: <https://ujc.avcr.cz/jazykova-poradna/zakladni-kontakty.html>.

²⁴ Slovníková část. URL: https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_about.

²⁵ Slovníková část. Náповěda. URL: https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_help

²⁶ Výkladová část. URL: https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_about.

²⁷ Їх уміщено в позиції Poznámky k heslu (Примітки до словникового гасла).

довідкових виданнях, та факти незбігів між кодифікацією й літературним узусом. У таких випадках користувач отримує критичний коментар і рекомендоване рішення.

Усі актуальні явища як факти динаміки сучасної чеської мови, відображені в ІПР, обґрунтовані у спеціальному виданні «Академічного довідника з чеської мови» (АРČЈ), створеного працівниками Інституту чеської мови Академії наук і схваленого Міністерством освіти, молоді та спорту Чеської Республіки (додамо — без участі експертів і радниць з питань гендерного реформування чеської мови) (перше видання — 2014 р., друге, уточнене і доповнене, — 2019 р). Перше видання АРČЈ отримало високе визнання найпродаванішої книжки 2014 р. і престижну премію «Чеський бестселер 2014» за перше місце в категорії «Спеціальна і науково-популярна література для дорослих». Перехід на ІПР відразу пропонує веб-сторінка ASSČ²⁸ у разі, якщо інформація про те чи те слово в ASSČ поки що недоступна. За оприлюднення словникового гасла разом з його лексикографічним представленням у ІПР відразу з'являється можливість порівняти опис потрібного фемінатива з його описом у SSJČ, створеним більше ніж пів століття тому, дані якого в багатьох випадках вважають застарілими.

Саме тут розміщено рубрику, яка цікавить нас найбільше: «Словотворення — Творення парних апелятивних іменників жіночого роду — Творення демографічних назв»²⁹. У ній користувач знаходить загальні відомості (у доступному не лише для науковців викладі) — інформацію про моцію з особливою увагою до труднощів, що виникають у деяких випадках творення потужних корелятивів (ідеться про певні типи творення жіночих корелятивів від запозичених маскулінних найменувань за характером виконуваної праці, професією, посадою, титулом, статусом, військовим званням тощо та рекомендації щодо їх уживання). Важливо, що автори ІПР, вказуючи на закоріненість і функціональність парних іменників жіночого роду на позначення соціально активної особи в чеській мові, наголошують: використання маскулінної форми є толерованим, наприклад, на позначення професій і посад, де важливою є назва професії чи посади, а не стать людини [АРČЈ 2019 : 254]. Слід зазначити, що концепція цього довідника не передбачає забезпечення варіантних форм стилістичним (стильовим) ремаркуванням, не відображена в ньому і словотвірна похідність фемінінних та маскулінних назв осіб. У словниковому гаслі вміщено вказівку на спорідненість слів (ремарка *příbuzná slova*) лише в окремих групах одиниць словникового реєстру, серед яких і потужні корелятиви (парні іменники жіночого роду, утворені від загальних назв чоловічого роду, якщо вони є вживаними в сучасній мовній практиці, наприклад, *ministřyně, poručice*, та група демографічних назв, наприклад, *Američan, Američanka*)³⁰. Саме тут знаходимо деякі надзвичайно

²⁸ Internetová jazyková příručka. URL: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.

²⁹ Slovo tvorba → Přechylování («1. Obecné poučení 2. Typ *princezna, komtesa, vikomtka, vikomtka* 3. Přechylování názvů pracovních pozic, funkcí a titulů (*předsedkyně, hejtánka, chirurgyně/chirurgka, mistřová, radová, docentka* apod.). 4. Přechylování vojenských a policejních hodností (*strážmistryně, poručice, majorka* apod.). 5. Typ *kongřesmanka, megalomanka* 6. Přechylování obyvatelských jmen (*měšťánka, venkovánka* apod.). 7. Opačné přechylování (*vdova → vdovec*) → Přechylování obyvatelských jmen» (APJČ: 253–256).

³⁰ Internetová jazyková příručka. URL: https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_help#přibuzna_slova.

цінні для нас відомості щодо наявних в актуальній чеськомовній комунікації варіантних форм, переважно спільноосновних варіантів типу *hirurgyně* і *chirurgka*, *psychiatryně* і *psychiatricka* (з уточненням, що в сучасному мовленні переважає *psychiatricka*), *mistryně* і *mistrová*, *radová* і *paní radová*, зокрема й назв демографічного характеру на зразок *Osetie* — *Osetinec* (podle starších příruček) — *Osetinka* і *Oset* (podle novějších příruček) — *Osetka*, а також рекомендації щодо вживання військових звань і титулів у фемінізованій формі, окремі зауваження щодо дефемінінного творення маскулінних найменувань. У межах словникової статті, що містить варіантні спільноосновні форми фемінативів, використано і спеціальну позначку « / » — альтернативні чи рівноцінні варіанти (*alternativní či rovnocenné varianty*). За потреби зіставлення такого роду варіантів фемінативів з погляду частотності їх уживання в сучасному мовленні Інтернет-довідник IJP дає змогу скористатися матеріалами Чеського національного корпусу текстів (ČNK) із графічною ілюстрацією частотності того чи того слова окремо в белетристиці, спеціальній літературі, публіцистиці та розмовному мовленні.

IJP надає можливості зіставлення словникових даних — фактів фіксації та лексикографічної інтерпретації фемінатива в усіх словниках, де він наявний (наприклад, фемінатив *ministryně* засвідчений лише в другій половині ХХ ст. (SSJČ; ASCS), хоча мав цікаву передісторію)³¹. Вивчення динаміки демаскулінних і дефемінінних моційних корелятивів у чеській мові завдяки Інтернет-довіднику показало, що в SSJČ (1960–1971) представлений лише фемінатив *baletka* ‘*tanečnice v baletu*’, відфемінінний корелят *balet’ák* зафіксований лише в ASSČ. Щодо демаскулінних назв, то лише в 2000 р. в Академічному словнику іншомовних слів (ASCS) з’являються «*psychiatr*, -a m (*psychiatricka*, -y ž) ‘*odborník v psychiatrii*’»; «*pediatr* [-dy-], -a m (*pediatricka*, -y ž) ‘*odborník v pediatrii, dětský lékař*’», у той час як в SSJČ (1960–1971) наявний лише «*psychiatr*, -a m. ‘*odborník v psychiatrii, lékař duševních chorob*’»; «*pediatr* [-dy-], -a m. (z řec.) ‘*odborník v pediatrii; dětský lékař*’» та ін. Натомість корелятивні пари «*pedagog*, -a m. (mn. 1. -ové, 6. -zích) (*pedagožka*, -y ž.)» чи «*chemik*, -a m (*chemička*2, -y ž)» подані в усіх словниках чеської мови тлумачного типу. До новітніх фемінативів можемо залучити *lídryně* (корелят до *lídr*), який не зафіксовано в жодних тлумачних словниках — він з’явився лише в Інтернет-довіднику (IJP)³² і, за даними Національного корпусу, має найвищу частотність уживання в публіцистичному та спеціальному текстах, у той час як у розмовному мовленні не засвідчений³³.

Повноцінне використання електронної версії словника ASSČ дає змогу простежити не лише динаміку та шлях входження нового мовного позна-

³¹ У 1947 р. Інститут дослідження суспільної думки поставив носіям мови питання: «Як би ви назвали жінку, що стала членом Кабінету Міністрів: *ministerka*, *ministryně*, *ministerkyně* чи *ministra*?» Відповіді респондентів розмістилися в такій послідовності: *ministra* (25%), *ministerka* (16%), *ministerkyně* (15%), натомість сучасний фемінатив *ministryně* на час проведення опитування опинився на останньому місці (11%). Детальніше див.: URL: <http://thinkgender.eu/blog/2014/07/20/gender-a-jazyk-ministerka-ministryne-ministerkyne-ministra/>.

³² URL: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=lídr>.

³³ URL: <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce/search/cs/lídryně?pos=N&lema=lídryně>.

чення жінки в систему чеської мови [Архангельська 2019 : 337–344]), але й активність моції на певних етапах її розвитку.³⁴

Таким чином, попри те, що система фемінативів чеської мови виявляє істотні кількісні та якісні розбіжності з фемінативною системою української мови, у формулюванні й конкретній реалізації лінгвістичних і технологічних засад їхнього засвідчення чеським тлумачним словникарством є багато вартого уваги. Доцільним у такому разі є одностороннє зіставлення (за Р. Штернеманном) з українською системою мовних позначень жінки як *tertium comparationis* в інтеракції співвідносних понять опису цільової мови, здійснене в напрямку від української (вихідної) до чеської (цільової), спроектоване на підходи до лексикографування (узгодження лінгвістичних і технологічних засад фемінативів), що кореспондують в обох мовах (фемінатив як окрема одиниця реєстру словника, підстави для залучення до реєстру нових і варіантних фемінативів, проблема лексикографічного представлення їхньої словотвірної похідності, вивчення динаміки фемінізувальних процесів у ретроспекції, система обмежувальних словникових ремарок). Таке системне зіставлення може значною мірою прислужитися колективу лексикографів відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України в укладанні ними нового тлумачного словника української мови активного типу. Фемінізація українського жіночого лексикону, без перебільшення, є одним із найактивніших і найсуперечливіших процесів мовної динаміки сьогодення. Тому, беручи за основу аналізу й опису лексикон початку XXI ст. і ставлячи собі за мету вдумливо і виважено підійти до слова з огляду на стан українськомовної різностильової практики, сучасного когнітивного й комунікативного простору функціонування української мови, українські лексикографи цілком могли б урахувати чеський досвід з огляду на нагальну потребу сутнісного наповнення та належної деталізації принципів і засад залучення до реєстру нового словника фемінативів та їх лексикографічної параметризації.

ЛІТЕРАТУРА

- Архангельська А. Неологіка чеської мови у контексті суспільних змін (на матеріалі словника неологізмів О. Мартінцової). *Динамічні процеси в граматиці і лексично-му складі сучасних слов'янських мов*. Рівне ; Оломоуць: [б.в.], 2011. С. 179–184.
- Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
- Архангельська А. Лексикографічна фіксація фемінативів в українському словникарстві XX–XXI століть. *Slavia Orientalis*. 2021. Т. 70. С. 421–441.
- Архангельська А. До проблеми лексикографічної презентації фемінативів у тлумачних словниках української мови. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2022a. Vol. 57. С. 1–21.

³⁴ Я. Губачек переконаний: моція завжди була процесом актуальним, системним, стабільним, внутрішньо властивим чеській мові й ніколи не розвивалася за «принципом піків» під впливом виключно соціальних чинників, зокрема й сьогочасних [Hubáček : 271–273]. Зіставний аналіз динаміки появи нових мовних позначень жінки як корелятивів до відповідних мовних позначень чоловіка (людини взагалі) у двох виданнях NSČ (1998 і 2004pp.) також не виявляє жодного «фемінізувального буму»: у чеській мові з її моціною регулярністю фемінативи з'являються не автоматично, вони поступово виникають і поступово адаптуються до системи мови, відбиваючи всі шляхи й способи творення мовних позначень жінки, властиві чеській мові [Архангельська 2011 : 179–184].

- Архангельська А. Фемінативи української мови: проблема лексикографічної об'єктивації стилістичної характеристики «розм.». *Wiener Slawistischer Almanach*. 2022б. Т. 88. S. 1–12.
- Брус М. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : Ч.1. Монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019а. 440 с.
- Брус М. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : Ч.2. Словник. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019б. С. 4–12.
- Брус. М. Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. Харків, 2022. Вип. 56. С. 12–24.
- Вебсловник жіночих назв української мови : передмова / уклад. О. Синчак. Львів, 2022. URL: https://r2u.org.ua/html/femin_details.html (дата звернення: 01.10.2022).
- Гінзбург М. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати. *Українознавчий альманах*. 2012. №9. С. 75–83.
- Космеда Т. Фемінізація сучасної української мови: актуалізація лексико-словотвірного класу слів — назв особи чоловічої статі. Дещо про практику їхнього лексикографування. *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* / ред. Т. Космеда. Харків ; Дрогобич : Коло, 2014. С. 161–174.
- Лінгвістично-інформаційні студії / В. А. Широков та ін. Т.3. Тлумачна лексикографія. Кн. 1. Словник української мови : у 20 т. Київ : УМІФ НАН України, 2018. 276 с.
- Пузиренко Я. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект). *Наукові записки НаУКМА*. 2001. Т. 18. С. 36–42.
- Пузиренко Я. Проблема узуальності і нормативності у контексті лексикографічного засвідчення назв осіб жіночої статі. *Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту*. 2005. №90. С. 345–353.
- Пузиренко Я. Чинники впливу на лексикографування назв осіб жіночої статі як відображення сучасних проблем словникарства. *Вісн. Дніпропетр. ун-ту ім. Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». 2012. № 2 (4). С. 163–166.
- Пузиренко Я. Лексикографічне засвідчення назв осіб жіночої статі. *Наукова спадщина С. В. Семчинського і сучасна філологія* : в 2 ч. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. Ч. 2. С. 251–257.
- Тараненко О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2021. 112 с.
- Томіленко Л. Фемінітиви в українській перекладній лексикографії початку ХХ століття (післяреволюційна доба). *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*. 2021. R. 90. S. 440–452.
- Filipec J. K problematice jazykových variant. *Slovo a slovesnost*. 1980. R. 41. S. 308–313.
- Hubáček J. K tvoření názvů přechýlených. *Žena — Jazyk — Literatura*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1996. S. 271–273.
- Jarošová A. Problematika lexikální variantnosti a způsoby jej lexikografického zachytenia. *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise* / М. Považaj (ed.). Bratislava : Veda, 2009. S. 98–134.
- Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny / P. Kochová, Z. Opavská (eds.). Praha : ÚJČ AV ČR, 2016. 240 p.
- Martincová O. K pojetí variantnosti u Josefa Filipce. *Jazykovědné aktuality*. 2015. R. 52. S. 118–123.
- Směrnice pro vypracování rukopisu Slovníku spisovného jazyka českého / М. Helcl, Z. Sochová, K. Kozlová (eds.). Interní tisk. 3. verze. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1957. 603 s.

ДЖЕРЕЛА

- СУМ-20 Словник української мови : в 20 т. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 1 / уклад. Л. Л. Шевченко та ін. Передмова. С.15.
- APJČ Akademická příručka českého jazyka / M. Pravdová, I. Svobodová (eds.). 2. rozšířené vydání. Praha : Academia, 2019.
- ASSČ Akademický slovník současné češtiny. URL: <https://slovníkcestiny.cz/uvod.php> (дата звернення: 01.10.2022).
- IJP Internetová jazyková příručka. URL: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=699> (дата звернення: 01.10.2022).
- NASCS Nový akademický slovník cizích slov. Praha : Academia, 2005. 880 s.
- NSČ1 Martincová O. a kol. Nová slova v češtině : slovník neologizmů 1. Praha: Academia, 1998. 360 s.
- NSČ2 Martincová O. a kol. Nová slova v češtině : slovník neologizmů 2. Praha : Academia, 2004. 568 s.
- PSJČ Příruční slovník jazyka českého (1935–1957). URL: <https://cutt.ly/GC1bTCo> (дата звернення: 01.10.2022).
- SSJČ Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971). URL: <https://ssjc.ujc.cas.cz/> (дата звернення: 01.10.2022).

REFERENCES

- Arkhanhelska A. (2011). Neolohika cheskoj movy u konteksti suspilnykh zmin (na materialy slovnyka neolohizmiv O. Matrintsovoi). *Dynamichni procesy v hramatyci i leksychnomu skladi suchasnykh slov'yanskykh mov*. Rivne; Olomouc, 179–184. [In Ukrainian].
- Arkhanhelska A. (2019). Femina cognita. Ukrainska zhinka u slovi i slovnyku. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Arkhanhelska A. (2021). Leksykohrafichna fiksaciia feminityviv v ukrainskomu slovnykarstvi XX–XXI stolit. *Slavia Orientalis*, (70), 421–441. [In Ukrainian].
- Arkhanhelska A. (2022a). Do problem leksykohrafichnoi prezentatsii feminityviv u tlumachnykh slovnykakh ukrainskoj movy. *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej*, (57), 1–21 [In Ukrainian].
- Arkhanhelska A. (2022b). Feminityvy ukrainskoj movy: problema leksykohrafichnoi ob'ektivatsii stylistychnoi kharakterystyky «roz.m.». *Wiener Slawistischer Almanach*, (88), 1–12. [In Ukrainian].
- Brus M. (2019a). Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evolutsiia, funkcionuvannia. Vol. 1. Monography. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyj universytet im. V. Stefanyka. [In Ukrainian].
- Brus M. (2019b). Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evolutsiia, funkcionuvannia. Vol. 2. Slovnyk. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyj universytet im. V. Stefanyka, 2019. Peredmova, 4–12. [In Ukrainian].
- Brus M. (2022). Leksykohrafichna interpretaciia feminityviv u suchasni ukrainskii literaturnii movi. *Linhvistychni doslidzhennia*. Kharkiv, (56), 12–24.
- Filipec J. (1980): K problematice jazykových variant. *Slovo a slovesnost*, (41), 308–313. [In Ukrainian].
- Ginzburh M. (2012). Genderni osoblyvosti ukrainskoj movy, na yaki treba zvazhaty. *Ukrainoznavchyi almanakh*, (9), 75–83. [In Ukrainian].
- Hubáček J. (1996). K tvoření názvů přechýlených. *Žena — Jazyk — Literatura*. Ústí nad Labem, 271–273.
- Jarošová A. (2009). Problematika lexikálnej variantnosti a spôsoby jej lexikografického zachytenia. *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*. M. Považaj (Ed.). Bratislava: Veda, 98–134.

- Kapitoly z koncepcie Akademického slovníku současné češtiny (2016). P. Kochová, Z. Opavská (Eds.). Praha: ÚJČ AV ČR, 2016.
- Kosmeda T. (2014). Feminizatsiia suchasnoi ukrainskoi movy: aktualizatsiia leksyko-slovotvornoho klasu sliv — nazv osib zhinochoi stati. Deshcho pro praktyku yichnioho leksykohrafuvannia. *Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvnna praktyka*. T. Kosmeda (Ed.). Kharkiv; Drohobych: Kolo, 161–174. [In Ukrainian].
- Linhvistychno-informaciini studii. (2018). V. A. Shyrokov etc. Vol. 3. Tlumachna leksykohrafiia. Knyha 1. Slovnyk ukrainskoi movy v dvadcaty tomakh. Kyiv. [In Ukrainian].
- Martincová O. (2015). K pojetí variantnosti u Josefa Filipce. *Jazykovédné aktuality*, (52), 118–123.
- Puzyrenko Ya. (2001). Do problémy nominatsii osib zhinochoi stati v ukrainskii movi (hendernyi aspekt). *Naukovi zapysky NaUKMA*, (18), 36–42. [In Ukrainian].
- Puzyrenko Ya. (2005). Problema uzualnosti i normatyvnosti u konteksti leksykohrafichnoho zasvodchenna nazv osib zhinochoi stati. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, (90), 345–353. [In Ukrainian].
- Puzyrenko Ya. (2011). Leksykohrafichne zasvidchenna nazv osib zhinochoi stati. *Naukova spadshchyna S. V. Semchynskoho i suchasna filolohiia*. Part 2, 251–257. [In Ukrainian].
- Puzyrenko Ya. (2012). Chynnyky vplyvu na leksykohrafuvannia nazv osib zhinochoi stati yak vidobrazhennia suchasnykh problem slovnykarstva. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu im. Alfreda Nobelia. Serii Filolohichni nauky*, 2 (4), 163–166. [In Ukrainian].
- Směrnice (1957). Směrnice pro vypracování rukopisu Slovníku spisovného jazyka českého. M. Helcl, Z. Sochová, K. Kozlová (Eds.). Interní tisk. 3. verze. Praha.
- Taranenko O. (2021). Androcentryzm u systemi movnykh koordinat i suchasnyi hendernyi rukh. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Tomilenko L. (2021). Feminityvy v ukrainskii perekladnii leksykohrafiï pochatku XX stolittia (pisliarevoluciina doba). *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*, (90), 440–452. [In Ukrainian].
- Vebslovnýk zhinochykh nazv ukrainskoi movy. Ukl. O. Synchak. URL: https://r2u.org.ua/html/femin_details.html (last accessed: 01.10.2022). [In Ukrainian].

SOURCES

- APIČ Akademičká příručka českého jazyka. (2019). M. Pravdová, I. Svobodová (Eds.). 2. rozšířené vydání. Praha: Akademia.
- ASSČ Akademičký slovník současné češtiny. URL: <https://slovníkcestiny.cz/uvod.php> (last accessed: 01.10.2022).
- IJP Internetová jazyková příručka. URL: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=699> (last accessed: 01.10.2022).
- NASCS Nový akademičký slovník cizích slov. (2005). Praha: Akademia. [In Ukrainian].
- NSČ1 Martincová O. a kol. (1998). Nová slova v češtině: slovník neologizmů 1. Praha: Akademia.
- NSČ2 Martincová O. a kol. (2004). Nová slova v češtině: slovník neologizmů 2. Praha: Akademia.
- PSJČ Příruční slovník jazyka českého (1935–1957). URL: <https://cutt.ly/GC1bTCo> (last accessed: 01.10.2022).
- SSJČ Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971). URL: <https://ssjc.ujc.cas.cz/> (last accessed: 01.10.2022).
- SUM-20 Slovník ukrainskoi movy: in 20 vols. (2010). L. L. Shevchenko etc. (Eds.) Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1, 15. [In Ukrainian].

A.M. ARKHANHELKA

Palacký University Olomouc (Slavic Department)

Olomouc, Czech Republic

E-mail: alla_arkhanhelska@yahoo.com

<http://orcid.org/0000-0003-0699-3026>

LINGUISTIC AND TECHNOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF NOMINA FEMININA: CZECH EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVE

The study is focused on the problems of the lexicographic presentation of female nominations in the explanatory vocabulary in the context of stabilization and normalization of the female nominations subsystem of the modern Ukrainian language. The range of problematic issues of lexicographical parameterization of female nominations in the explanatory dictionary (female nomination as a legitimate unit of the dictionary register — a word or a word form, its place «in the dictionary» or «beyond» the dictionary; reflection of word derivation of the female nomination; problems of lexicographical fixation of variability of linguistic designations of a woman; problems of lexicographical remarking) is considered in terms of the ways of their solution by Czech and Ukrainian explanatory lexicography. Both the definition and essential content of linguistic and technological principles of the dictionary inclusion of female nominations are compared from perspective of Czech and Ukrainian theoretical and practical lexicography. Taking into account the principles and methods of the female nominations dictionary fixation in the Czech lexicographic tradition (separate vs. «added to existing» units of the vocabulary register, reflection of their word derivation), the author analyzes in detail the conceptual foundations of the «Academic Explanatory Dictionary of Modern Czech Language» (ASSČ) creation as well as the place of female nominations in it. The possibilities provided by the printed and electronic versions of the ASSČ are considered. The value and research possibilities of the Internet Language Guide (IJP) as an active type of dictionary created on the basis of the Academic Czech Language Guide (APČJ), which takes into account the current processes of language dynamics with an assessment of their results, are pointed out. Within the Czech explanatory lexicography, the study focuses on the reflection of those aspects of lexicographing the female nominations that are commensurate or correspond to the Ukrainian as well as on the possibilities of taking into account the achievements of Czech lexicographers in order to properly complete the theoretical foundations and optimize the practical issues of their certification within the Ukrainian explanatory lexicography.

Keywords: female nomination, Ukrainian and Czech explanatory lexicography, dictionary register unit, dictionary parameterization, Czech tradition of lexicographing female nominations, comparative analysis.

Дата надходження до редакції — 19.09.2022

Дата затвердження редакцією — 14.10.2022